کاریگەریی تێکست لەسەر ڕەوتی شانۆییدا ... حەیدەر عەبدولڕەحمان

ڕاستە کە لە سەردەمی ئەمڕۆکەدا هەر تەنها تێکست بە تاقی تەنیا زمانی شانۆ نییەو گەلێك ئەلتەرناتیفی دیکەی کاریگەر هەن بۆ گەیاندنی گوتاری شانۆیی،لەوانەش جەستەی ئەکتەرو سینۆگرافیاو پێکهاتەکانی دیکەی شانۆ بە هەمان شێوە زمانێکی دیکەی نمایشن،ئەوەتا هەتا ڕۆژی ئەمڕۆکەی لەگەڵ دابێ ، شانۆی جیهانی ،هەمیشە پەنا بۆ تێکست دەبات لەکارە شانۆییەکانیدا،لەوانەش شاکارە مەزنەکانی شکسپیر و بیکیت و چیخۆف و مولیر و میلەرو زۆربەی بلیمەتەکانی دیکەی شانۆ،بەردەوام لەسەر تەختەی شانۆ جیهانییەکاندا دەبیندرێن ، بەڵام مەرج نییە ئەو تێکستانە دەقاو دەق وەك خۆیان پێشکەش بکرێن، بەڵکو هەر دەرهێنەرێك بە ستایل و تێڕوانینی تایبەتی خۆیەوە ڕەفتاری هونەریی لەگەڵ ئەو تێکستانەدا دەکات، کە تێیدا مۆرك و تایبەتمەندی خۆیان وفەلسەفەو چێژی تایبەتی خۆیان بە بینەر بگەیەنن.

بینەری ئێمە چونکە کەمتر ئەزموونی لەگەڵ شانۆی جیهانیی و ستایلەجیاجیاکانی شانۆدا هەبووە ، پتر مەیلی لەو جۆرە ستایلانەدا هەیە کە ستایلی تەقلیدی و باون، یا زمانی تێگەیشتنیان سوکترو ئاسانترە لە زمانەکانی دیکەی شانۆیی،لە وانەش شانۆی واقعی و شانۆی ئاهەنگسازی،کە تێکستییان بە ڕەگەزێکی بنچینەیی زانیووە لەکاری شانۆییدا،کەچی لای هەندێ دەرهێنەری دیکەی شانۆیی تێکست نابێتە ئەو بنەما بنەڕەتییەی کە هەندێ لە شانۆکارەکان بۆی دەچن،یان ئەوانەی ئەلتەرناتیفی تێکستیان هەیە،وەك ئەلتەرناتیفی جەستەی ئەکتەر، سینۆگرافیا ، بەڵکو بوون ونەبوونی تێکست وەك یەك دەبینن ،لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا بەً ئێمە مانان، بوونی تێکست بەمانای دەوڵەند بوونی شانۆیە،چونکە شانۆی پێگەیشتوو ئەو شانۆییە کە تەواوی ڕەگەزەکانی شانۆیی بگرێتە خۆی،یان شانۆیەك نەبێت کە پارچەیەك لە پارچەکانی جەستەی ئیفلیج بووبێ ، بینەری ئێمە بەگشتی، هەمیشە خوازیاری ئەوەیە کە شانۆ بە سپی کراوەیی ببینێ،کەمترمەیلی ئەوە دەکات کەلە جەستەی ئەکتەردا ئەو وشانە بخوێنێتەوە کە لە تێکسدا گوێ ی لە دەبێت ،یا ئاستی تێگەیشتن و مەعریفی نەگەیشتێتە ئەو ئاستەکە توانای خوێندنەوەی جەستە یا

کەرەستەکانی دیکەی شانۆیی هەبێت ، لەبەر ئەوە رەنگە توانای هەزم کردنی زۆرتر بێت لەشانۆگەرییەکی دیکەی ئەزموونگەری، بەڵام درك بەوە دەکات کەهەندێ لەو نمایشانە لەو نمایشە هاوچاخە زیندووانەن کە سیحرێکیان تێدایە، بەڵام ئەو نابەڕێدە بەو هونەرە سیحراوییە.

شانۆ جیهانییەکان توانیوویانە سوودێکی زۆر لە کولتوورو کەلەپووری خۆیان ببینن و ئەو سەروەت وسامانە نەتەوەییانەی خۆیان لە ئەفسانە و چیرۆك و حیکایەتی میللی بە شێوەیەکی هاوچاخانە بۆ شانۆکانیان بەرجەستە بکەن، بەڵام ئەمە ئەگەرچی لەوانیش دەولەمەندتر بووبین، ئەگەر لاوك و حەیران و چیرۆك و ئەفسانەکانمان پێش بووبن لە درامای کاریگەر ئەوە لە دەرەنجامی قەیرانی تێکست نووس نەمان توانیوە کەم و زۆر سوود لەو سامانە بە پێزەی خۆمان وەربگرین، بۆیە فاکتەری بنەڕەتی غیابی تێکستی هاوچاخانە، دەگەڕێتەوە بۆ لاوازی ئەزموونی نوێی شانۆییمان، بۆیە هەوڵە کانی بەهاوچاخ بوونی شانۆ لای ئەمە ئەگەر هەبووبێت کەوتۆتە نێوان دوو بازنەوە : یەکەمیان زۆرینەی نمایشە نوێکانمان پتر پشتیان بە تێکستی بیانی بەستووە،دووهەمیان : کەمێکی تر لەوان پشتیان بە خۆیان بەستووە، بە پێك هێنانی (تێکستی کۆکتێڵی) کە لە لێك بەستنەوەی چەند کورتە قەسیدەیەك پێك هاتووە، وەك هەندێ لە شانۆگەرییەکانی سدیق حوسێن و مەهدی حەسەن دا دەردەکەوێت ، ئەمەیان حاڵە تێکی چەسپاونیە، بەڵام رەنگ و خەسڵەتی تایبەتی خۆیان هەیە و لاوەکان پتر روو لەم شێوازە دەکەن بەدەربڕین، ئەگەر چی نابنە چارەسەر بۆ بونیاتنانی تێکستی نوێ،چونکە لەو حاڵەتانەدا،دەرهێنەر پشت بە تێکست نابەستێت ، بەڵکو هەموو پارسەنگی خۆی دەخاتە سەر وێنەی شانۆیی وکەرەستە درامییەکانی دیکەی شانۆ ، وەك جەستەی ئەکتەر و رووناکی و موزیك و رەنگ ، دەرهێنەر دەیەوێت بە زمانی سینەگرافیا کاریگەری سایکۆلۆژی و دارماتیکی خۆی لە سەر دەروون و رۆحی بینەردا بە جێ بێڵێ نەك بە دیالۆگ،کە بەلای ئەوانەوە دیالۆگ پتر بەلای هزردا دەشکێتەوە،ئەو کاریگەرییە دەروونیە سیحراوییە لای بینەر دروست ناکەن،کە دەرهێنەر خوازیاریەتی .

قەیرانی تێکستی شانۆیی ئەمڕۆ نیە لە شانۆی کوردیدا سەرهەڵدەدا،چونکە لەوەتەی شانۆ لای ئێمە سەری هەڵداوە بە دەگمەن نووسەری تایبەتمەند بە نووسینی تێکستمان هەبووە،راستە جارەو بار لەملاو لەولا هەندێ هەوڵی سەرەتایی هەبوونی بە نووسینی تێکست، بەڵام کاریگەرییەکی ئەوتەیان بەسەر رەوشی شانۆیی نەبووە، بەو جۆرەی کە بتوانن پارچەیەك لەو بۆشاییە بەرفراوانەی گۆڕەپانی شانۆییمان پڕ

کەنەوە،لە هەمان کاتدا ئەوانەی دەستیان لەکاری نووسین وەرداوە بە ئارەزوو بووە، نەك وەك پیشەیەکی سەرەکی و پسپۆر بۆ نووسین ، بەڵگەشمان بۆئەو راستیە ئەوەیە ئەوەتا ئەو نووسەرانە بەردەوام نەبوونەو ئێستاکە زۆر ینەیان لەگێژەڵپانەکەدا بزر بوونە ، بەشێکی تر لەوانەی مومارەسەی کاری نووسینی تێکستیان کردووە ، دەرهێنەرەکان خۆیان بوونە، کەتوانای نووسینیان هەبووە ، بۆیە لەدەرەنجامی ئەو قەیرانەی هەبووە،پیشتیان بە خۆیان بەستووە بە شانۆگەرییەکانیان،بۆیە ئەگەر تێکست لە رابووردوودا لە ئاستەنگیکدا بووبێت،ئێستا قەوارەی ئەو ئاستەنگە زۆر لە جاران پتر هەڵایساوە و بۆتە پارچەیەکی گەورەی نەخۆشیەکانی ئەمڕۆی شانۆ، فاکتەری سەرهەڵدانی ئەو دیاردەیەش هەمدیسان دەگەڕێتەوە بۆ ئەو هەلوو مەرجە تەنگەتاوەی ئەمڕۆکە شانۆ بە گشتی پیدا تێدەپەڕێت،لەهەمان کاتدا ئەو فاکتەرە ئەرێنیانەی کەدەبنە هاندەر بۆ رووتەکردنە تێکست،ئەوەتا نەوەی نوێ لە دەرەنجامی غیابی ئەو هاندانە بە هیچ شێوەیەك توخنی ئەو ئاقارەی نووسینی تێکست نەکەوتوون، وێڕای هەموو ئەمانەش هونەریی نووسینی هونەرەکی تایبەتەو لەو هونەرە بالایانەیە کە کەم کەس دەسەڵاتی ئەوەی هەیە خۆی لێ قەرە بدات،لەبەرکەم ئەزموونی لەم بوارەدا،چونکە ئەوانەی دەیانەوێت بنووسین دەبێ لەدووسەردا شارەزاییان هەبێت ،لەبواری هونەریی و لە بواری ئەدەبی ،رەچاوی رەگەزە هونەرییەکانی شانۆ بکەن لە بواری دروست کردنی گری َو کاراکتەروو دابەش کردنی دیمەنی و دیالوگ و زۆر رەگەزی تر کە رەنگە نووسەرێکی گەورەی بواری ئەدەبی ئەگەر شارەزایی لەبواری نووسینی تێکسدا نەبێت دەسەڵاتی پێ نەشکێ،هەر بۆ یەش رەنگە چیرۆك نووسێك یان رۆمان نووسێکی بەتوانادەسەڵاتی نوسینی تێکستێکی شانۆیی نەبێت ، لەدەرەنجامی ئەو تایبەتمەندیەی کەشانۆ هەیەتی و ئەو مەودا فرەوانەی لە نێوان هەردووکیاندا هەیە.

تێکستیش وەك هەر هونەرێکی دیکە خۆ بە بڕیار دروست نابێت ئەگەر ئەو هونەرە زەمینەی بۆ خۆش نەکرێت و ئەو کەشووهەوایەی بۆ نەڕەخسێندرێت کە یاریدەدەری نەشوونووما بوون و دروست بوونی دەدەن، مەرج نیە شانۆ پابەند بێت بە تەنها فۆرم وشێوازێکی دیاری کراوو لە بازنەی ئەو شێوازدا نەچێتە دەرەوە ،ئەمە کەتووپێوەندەکە دەکرێتە ملی شانۆ و لە مەودای داهێنانی و پەلووپۆ هاوێشتنی شانۆ کەم دەکاتەوە بەرەو ئاقارەکانی داهێنان و سەر هەڵدان کاتێ شانۆ دەبێتە شانۆیەکی دەوڵەمەند کە رەنگاوڕەنگیەتی تێدا بێت لە رێباز و ستایل و شێوازە جیا جیاکانییەوە،رەنگە لەك جودایی لە رێبازو

ستایلدا هەم جۆرێك لە بەڕبەرین دروست بكات لە نێوان شانۆكاران ، كە لە دەرەنجامدا بە قازانجی شانۆ هەڵدەكەوێتەوە،هەم دەبێتە مایەی دەوڵەمەند بوونی شانۆ و بەدی هێنانی خواستە جۆراو جۆرەكانی شانۆ،چونكە بمانەوێت و نەمانەوێت هەر رێبازو ستایلێكی شانۆیی بینەری تایبەتی خۆی هەیە، ناكرێت حەزی هەندێ لەبینەران بەدی بێت و حەزی هەندێكی دیكە فەرامۆش بكرێت.

نەوەی نوێ پتر لەنەوەی كۆن پەنا بەشانۆی وەرگیراو دەبەن لەبەر ئەو هۆیانە:

یەكەم: نەبوونی تێكستی هاوچەرخ كە لەگەڵ سەردەم بگونجێت و ببێتە بنەمایەك بۆ پێشكەش كردنی شانۆی نوێ و فاكتەرێكی لەبار بێت بۆ گەیاندنی گەلێ پەیام و تێڕوانینی هونەری،كە رەنگە ئەو خواستانە كەمتر لە تێكستێكی خۆمانەدا دەست كەوێت

دووەم : هەڵبژاردنی هەندێ تێكستی جیهانی كە لێك نزیك بوونەوەیەكی ئێجگار نزیكیان هەیە لەگەڵ پرس و روداوەكان و واقعی نەتەوەیی ئێمە.

سێیەم : سوود وەرگرتن و بەسەر كردنەوەی شانۆی جیهانی یاریدەی دەوڵەمەند بوونی باری شانۆیمان دەدات ،بەڵام لە هەمان كاتدا ئەمەش ئەوە ناگەیەنێت ئێمە روو لە تێكستی كوردی وەرگەڕیێن و دیاردەی وەرگێڕان بەسەر روخساری شانۆیماندا زاڵ بێت ، بە شێوەك هاوسەنگیەكە لە دەست بدەین و جۆرێك لە لەنگی لەم بوارەدا دركی پێ بكرێت ،بگرە دەبێت لاوەكان بڕوا بەوە بەهێنن كە داهێنان گوزارشت كردن و هەمە و هەموو خواستەكانی دیكەیان دەكرێ لە تێكستی خۆمالەیشدا دروست بێت ئەگەر ئەوان هەوڵی بۆ بدەن ، هەر بۆ نموونە (شەمال عومەر) وەك هونەرمەندێكی نوێ خواز و ئەزموون گەری شانۆیی جوانترین داهێنانی لە شانۆگەری (خەج و سیامەند) دا دروست كردووە (گەزیزە)ی هونەرمەند زۆرینەی تێكستەكانی لە نووسینی خۆیەتی من پێم وایە ئەمە دەبێت هەوڵی دەوڵەمەندبوونی ئەو رەوتە لە شانۆدا بدەین و تێكستی خۆمان فەرامۆش نەكەین چونكە ئەگەر وا نەبێت كەمتر دەتوانین گوزارشت لە كێشەی نەتەوەیی و كۆمەڵایەتی و مرۆیەكانی بینەری كورد بكەین ،شانۆ وەك پێویست بە پرسە تایبەتییەكانی خۆمان بەرجەستە بكەین .

دەق و ڕەخنە … دەق: ئەدیب نادر

ڕەخنە: عەلی شێخ عومەر

بەر لەوەی ئێستا فەرامۆشم بکات

با گیرۆدەی خۆیم دەکات دۆزەخێکە ستەمە ئیتر لە ناویدا گوناهبار بمێنمەوە, ڕێگاکان لە زمانی قاچم تێدەگەن, مەوداکانم پێدەبەخشن, ئاوێ لە ئاوێنەیەك دەدەمەوە ساڵە سەراب سیفەتەکان تیایدا زیوون لووتکەیەکی تابڵۆی سپی دەبینم دەستەکانم وەك دوو تانجی بەساڵداچوو دەکەونەڕێ, بەڵام ڕەوە پەنجەکانم کە لە تەمێکی بەرز بەرز جێدەمێنن خۆ وەردەدەن لە زنەی ئەو نێستاڵژیا بێئامانەی دڵا هەمیشە دەریدەبڕێ

بەر لەوەی ئێستا فەرامۆشم بکات لەسەر شۆستەی ئێوارەیەکی دوورەدەست وەك پەیکەرێکی تۆزاویی پڕلە نیگا کێوییەکانت لە بیری زەمانیان بردمەوە ئەنگوستە دەستەمۆکانم شێت شێت بوون بەرێکی با کەوتە ناویان تا ببینی قەدی دارەکانی گەڵەك چەند بە نووکی قەڵەمبڕەکەی گیرفانی هەرزەکاریم بریندارن

بەر لەوەی گیرۆدەی با بم, ڕیکۆردەرێکی ڕایزینگ, دەنگی وەك دەنگی کناچە بێنسۆواویی"زەکی مورەن"ی دەهێنا, کزکز دەیووت:"هەر کە ئێوارەی لێ دادێ دزدەکییانە لە پڕمەی گریان دەدەم, من باش لە زمانی قەدەر حاڵی دەبم…"

ئەو ڕۆژە دوورانە لە درزی قەڵایەکی سپییەوە, ڕەنگێکی لاژیوەردی بۆ تانوپۆم بێ ئەندێشەی بێ پەڕوباڵم ڕاو دەکرد ئیتر فڕین خولیایەکی زۆر نزیك بوو- ڕەنگەکەیش دوور

بەر لەوەی با گیرۆدەی دوای خۆیم بکات, مارکیز نۆبڵی بردەوە, تۆ چوار ساڵا دوای هاتنی من مامانێکی دیان مەقەستی بە ناوکتدا هێنابوو, ئەو ڕێیانەی گرتمنەبەر هەموو بۆ لای ماڵەکەتان لایان دەدا, لە تەنیشت عەرەبانەیەکی شکاوەوە ئەسپی شەو ئاڕاستەکانی تەی دەکرد, کۆخەکۆخی دەرگاکەتان کوێژنە بێشومارەکانی ئەندێشەمی دەگۆڕایەوە ناو قۆزاخەکانی بەر لە بوون, یەکەم هەورەتریشقەی لێو شاری چڕۆی یادەوەریی کرد بە دوورگەیەکی جەنجاڵا و ڕێگا و بانە هات و نەهاتەکانی خەیاڵیش تاهەتایە بوون بە مەچەك بۆ بازنگی تراویلکە بێکۆتاییەکانی شیعر

دوای ئەوەی با گیرۆدەی دوای خۆیم دەکات ئێستا بە فەرامۆشیم دەسپێرێت ساڵەکان هەمیشە سەراب سیفەتن, ڕێگاکان مەودا بە قاچم دەبەخشن با دارەکان دەسمێت و پەنجەی نەرمی چلەکانیش هێندەی باڵام شۆڕدەبنەوە, دەنگێکی وەك دەنگی بێنسۆواویی کناچە گوێچکەم بە بێنی ئەو ماچانە سیخناخ دەکات کە ئیتر قەت نەڕژانە سەر لێوەکانم چونکە لەسەر شۆستەی ئێوارەیەکی دوورەدەست وەك پەیکەرێکی تێزاویی لە بیری زەمان چوومەوە
تەمووز و ئابی2015لەندەن

تراژیدیایی نۆستاڵژیا و رادەستبوونی خود لە هۆنراوەی
(بەر لەوەی ئیستا فەرامۆشم بکات)

کاتێ شیعر پەیوەندییەکانی خۆی وابەستەی پێدراوەکانی دەرەوە دەکات، بە کۆکردنەوەی سەرجەم ئەزموونەکان، ناوەوەی خود ناوەندگیرییەك پەیڕەودەکات، دەرچەی وێنەیەکی شیعری فۆرمێڵە دەکات، پاوەنکردنی ئەزموونکان مێتیقە بە پەیوەستکردنی دنیای رابردوو بە ئیستایی ئامادەوە، لێکدانی رابردوو بە ئیستاوە بەشێکە لە دەرخەی ئاستەکانی ئیستاتیکا و خەیاڵ، بەمەش دەنەی ئەو مامڵەی دەکات کە بارگاوییە بە هەست و نەست و رەهەندەکانی یادەوەری، میلان کۆندیرا گووتەنی (هەستی تاکە کەسی لەسەر بنەمای یادەوەری دامەزراوە، یادەوەری خۆی لە سەر رامان رادەوەستێ) .1 دەق لەم شیعرەدا پابەندە بە لێووردبوونەوەی جوڵە، منەی رەتکردنەوەی دۆگما دەکات، رووداو چنینی بەسەرهاتێکە. شاعیر لە رێگای چەند وێنەیەکەوە هەستی ئاوێتەی کەرەستەکانی سروشت و دەرکەوتەکانی دەرەوە دەکات، لە ناوکۆیی دەقدا دەیتوێنێتەوە، هەوڵدادات رایەڵەکانی ئاساییبوون بسرێتەوەی. بە دۆزینەوەی پەیوەندی نیوان هاودژەکان، کارتێکردنیان لە سەر یەکتر، ئاشنایەتیەك لە تەك دوانەی هاودژەکان فەراهەمدەکات، دەگەرێت تا مانایەك لەو پێدراوانە دەرخەن کە خۆیان لە بنەڕەتدا هەڵگری مانایەك نین، بەڵکو لە ناو پەیوەندییەکانی نیوان خۆیاندا مانا و بەها وەردەگرن، بەم شێوازە شاعیر بەبێ تەگەرە دەچێتە نێو جیهانی پێکهاتەکانی دەقەوە، سێسەی دەنگی جیاواز دەکات، بەگێرانەوە و چاوخشاندن لە سروشتی دەقدا، دەتوانێ زەمینەیەکی فرە لایەن برەخسێنێ، جەستەی هۆنراوەکەی پێ دابەشبکات. دەستپێك لە ناونیشانی هۆنراوەکەوە دەکرێ دەرگا لە دەق واڵابکەین، ناونیشان لە خاڵێکی شپرزەدا ئاماژەی چەقبەستنە، دەرخەی ئاشکراکردنی دەنگێکی چپکراوە، ئەزموونێکی بارگاوییە، لەدەستچوونی رابردووە، خۆگرتنەوەیە لە

ئیستادا، ئاگادار کردنەوەیە، دەستپێشکەری سوژەیە لە ئەگەری ڕوودانی کردەیەکی نەویستراو، یاخیبوونە لە رابردوویەك کە فەرامۆشیکردووە، بەرهەڵستییە لە ئیستادا، فریای خۆی دەکەوێت، لە پێشبڕکێدایە لە تەك شوێنکاتدا تا چیتر فەرامۆشنەکرێ.

(با گیرۆدەی خۆیم دەکات سەقام گرتن دۆزەخێکە ستەمە ئیتر لە ناویدا گوناهبار بمێنمەوە, ڕێگاکان لە زمانی قاچم تێدەگەن, مەوداکانم پێدەبەخشن, ئاووێ لە ئاوێنەیەك دەدەمەوە ساڵە سەراب سیفەتەکان تیایدا زیوون لووتکەیەکی تابڵۆی سپی دەبینم دەستەکانم وەك دوو تانجی بەساڵداچوو دەکەونەڕێ, بەڵام ئەوە پەنجەکانم کە لە تەمێکی بەرز بەرز جێدەمێنن خۆ وەردەدەن لە زنەی ئەو نێستاڵژیا بێئامانەی دڵا هەمیشە دەریدەبڕێ) 2

شاعیر بە کەسی یەکەمی تاك قسەدەکات، دەچێتە رەقای بابەتێکەوە، لە گەڵ خۆیدا بەرکەوتێك ئەنجامدەدات، ماناو هێزێك دەبەخشێتە فاکت و پێدراوەکانی دەرەوەی خۆی، لە سۆنگەی کارتێکردنی دەرەوەی خۆی وەك بکەرێك خود دەبێتە بەرکار، رادەستبوونی ئەمی قسەکەر پابەند نەبوونی بە شوێنێکی تایبەتەوە بۆ سەقامگیری، بە بەراوورد لە تەك پێوەرەکانی بنجبەستندا پێچەوانە دەکەوێتەوە، لەناسەقامگیری، سیمای رووە نەگۆتقەکەی سەقامگیری دەستدەکەوێت، بەم پێیەش خۆی لە خۆیدا جۆرە پرسیارێك دروستدەکات، لەگەڵ خستنەرووی رەهەندەکانی سەقامگیری و دۆنەوازی، پارادۆکسێ ئەنجامدەدات، هەڵبەت ئەم حاڵە یەکدێتەوە لە تەك ئەو گووتەزایە کە دەڵێت (هەر شتێ لە رادە بەدر پتر بوو دەبێتە دژەکەی)*، بەڵام ئەوەی شاعیر مەبەستییەتی مانای لێهەڵدەکۆڵێنێت لە پەتەوکردنی ستراکتۆڕی دەقدا، شکاندنی رەهەندەکانی زمانی بەردەست و باوە، شاعیر پەنا بۆ داڕشتنەوە و بەکارخستنی خاسیەتەکانی زمان دەبات، وەك کەرەستەو پێکهێنەرێکی ریشەیی بۆ راییکردن و زیندوکردنەوەی مانا لە وێنەی شیعریدا، بۆ ئەمەش پەنا بۆ ئاماژەو دالێەك دەبات کە بتوانێ مانا بخاتە سەر وێنە شیعرییەکەی، لێرەوەش شاعیر چەمکی (با) وەك دالێەك بەکاردەهێنێ، لە ناجێگیریدا رۆڵی بکەرێکی ئەکتیفی پێ ِدەسپێرێ، لە هەمان کاتدا رادەستبوونی خۆی دەبێتە بەرکارێکی نەرێنی بێدەسەڵات، ئەوەی دیارە لە ناو کۆی دەقدا پەیوەندی نیوان بکەر و بەرکار مۆرکێکی پێچەوانە وەردەگرێت، دەکرێ بە پێوەرێك سەنگو سووژن بکرێت، دالەی ئەمی بکەر (با) چەند دەسەڵات و ناجێگیری پەیرەوبکات، ئەوی مەدلولی بەرامبەر (بەرکار) یان شاعیر بێدەسەڵات و گیرۆدەی رادەستبوون دەبێت، لە کۆتاییدا مردەڕێکی و مێگەلبوونی لێدەکەوێتەوە، زەقبوونەوەی بکەر وەك دالێەك سڕینەوەی بەرکار، وەك

مەدلوولێك ئەنجامدەدات، لەم سەروبەندەدا جێگیربوون رووكەشە، دیاردەیە، ناوەخون نییە، دێنەوایی گەرهەشبێت دەكرێ لە ناوەڕۆكدا وەك دۆزەخ شووناسی بۆ بكرێ، دۆزەخش هیچ ئومێدێكی تیا نییە، جگە لە داكوتینی بەركار نەبێ كە لە نێو سنوورەكانی بێهوودەییدا مێدەخوات، دوانەی دۆزەخ و سەقامگیری، تڕاژیدیایی هاودژەكان لە خۆ دەگرێت، لە ئاستێكی فراوانتردا، گەر (با) وەك دالی هێزێك لە ناجێگیرییەوە مانەوەی خۆی دابینبكات، لە ئاستێكی تردا دەڕچەی وونبوون و بەدگۆڕانێكی خۆجێی لە ئەوی مەدلوول فەراهەمدەكات، زەمینەی پەرتبوونی خود سازدەكات، بەم پێیەش لە چوارچێوەی دوانەی لێكدژەكان، پارادۆكس ئەنجامدەدات، (با) وەك دەسەڵات هێزی خۆی لە گیرۆدەبوون و لە سڕینەوەی ئەوی مەدلوول فەراهەمدەكات، ئەم بە جووتبوون و یەكگرتنی لە گەڵ (با) دا، پێناسەی دۆڕاندنی شووناس و هێزی تاك كەفماڵدەكات، جیاوازییەكان ناهێڵێت، لەو دۆزەخەدا كە رەنگی پێوەگرتووە، بە مێگەلبوونی خۆی دەسەلممێنێ، بە ئەستەم و گوناهی دەزانێ گەر تاوانبار ئاسا سەیر بكرێ، یان تێیدا بمێنێتەوە، بە مانایەكی تر گەر لە دۆزەخدا، سەقامگیری (شوێنێكی هزركراو) 3 بێت لەنەهێشتنەوەی گوناهباری، ئاوا لە ئاست نەگووتراوی دەقدا پەڕاكتیزەكردنی دۆگمایە، چەقبەستنە، بنەماكانی گۆڕانكاری و پێشكەوتن هەڵناگرێت، سڕكردنی خودە، سەقامگیری داكەوتەكانی دەرەوەیە، بەرانبەر بە مردنی تاك، مردنە لە ناوەوەدا، مردنی فەلسەفییە بەرانبەر بە بنەماكانی ناجێگیری، .. گەر خوێندنەوەی دەق بەم ئاراستەیە بێت، كەواتە دەكرێ بەراووردێك بكەین، خوێندنەوەیەكی پێچەوانەی بۆ بكەین، بڵێین ئایا ناسەقامگیری لە دۆزەخدا مانەوەی گوناهبارییە! ئایا هەستكردن بە گوناه دەرگیرە، هەڵگری تۆڵەی چاك سازی نییە! ناوگیری و لێپێچینەوە و كردەی لێپرسینەوەی بەدوادا نایەت، پرسیار نییە، شیمانەی گۆڕانكاری هەڵناگرێت! لە كۆتاییدا كۆدیتا نییە لە سەر ناسەقامگیری، زیندوو بوونەوەی تاك نییە لە (شوێنی ئەزموونكراو)دا 4 بەرانبەر بە داڕمانی رایەڵەكانی ناسەقامگیریی، بەپێی ئەم لێكدانەوەیە بێت، لە هەڵكشانی درامی ناڕۆشنی دەقدا، پرانسیپی داتاكانی پەرتبوون دەبنە دەستبژێر.. پەرتبوون ئەو شوێنەیە كە چیتر هەلی گەرانەوەی تێدا نییە تا بچێتە نێو بەهەشتی تەبایی و دنیای ئاشتبوونەوە، وێڵ بوونی لێبووردەییە بۆ كام و بۆی ئەوینداری، لێرەدا سەقامگیری تارمایی دۆزەخێكی زۆردارە، بە شێوازێك دۆزەخ و دەروون وا ئاوێتە ئاڵۆز بوون لە یەك جیاناكرینەوە، رایەڵەكانی باڕابوون وا مژراون، چیتر بواری ئەوە نەماوەتەوە تا روونان لە هەستی پەشیمانی بكەیت، هەستكردن بەگوناه

لە دۆزەخدا کە لیبوردن و چاو پۆشینی تێدا نییە، دۆزەخ هەروەك میلان کۆندیرا دەڵێت (دۆزەخ ئەو شوێنەیە کە لێبووردنی تیا نییە) بۆ ئاودیوکردن لەم بارو دۆخە، ئەو فاکتەرو ئامرزانە چین کە خودی گوناه دەگۆڕزنەوە، یان هەستنەکردن بە گوناه چارەسەردەکەن، بیرکردنەوە لە خودی گوناه، پاراستن و داکۆکیکردنە لە مانەوەی خود، رزگاربوونییەتی لەگرێی تاوان، گەیشتنە بە ئەفسانەو بە خەون و خەیاڵ.

لە هۆنراوەدا ئەبستراکت مۆرکی رەنگدانەوەیەکی کورتبڕو چڕترمان پێدەبخشێت، پەیداویستی بە لۆژیکی بەرهەمهێنانەوەی رستە هەیە تا وێنەی شیعری قەرەبووی نەهامەتیەکان پڕبکات، شاعیر لە چوارچێوەی هۆشیاریی و هزردا بە بایەخەوە وێنەیەکی ریالیستیمان بۆ دەکێشێت، لە ناو کۆی ئەمەشەوە جوڵە بە وێنەکانی دیکە دەکات، جوڵەکردن بە وێنە لە بنەڕەتدا رێگایەکە بۆ گواستنەوە لە گرتەیەکەوە بۆ گرتەیەکی جیاواز، لە زەمەن، لە پێکهاتە، لە چەمکی تێگەیشتن، لە بوون و لە خود، ئەمە جگە لە رەچاوکردنی پێوەرەکانی شوێنکات، هەڵبەت شاعیر دەستەپاچە نییە لە رووماڵکردنی گرتەیەکی تازە، کە بتوانێ ئەزموونی هەنووکەیی تێدا بگۆزێتەوە. شاعیر بۆ چاوگێرانەوە بە ئەزموونەکانی رابردوو، بە قورسایی شوێنکات کە وێنەی ئیستاو رابردووی تێدا نمایشدەکات، پارادۆکسێ ئەنجامدەدات، هۆنراوەکە ئاوێتەیە، دیمەنەکان لە یەك ئاستدا نین، بە ئاسانی خۆ بە دەستەوە نادەن، شاعیر کاتێ پێکهاتەی وینەی (رێگایەك) چێدەکاتەوە، پەیوەندی و خزمایەتی، لە یەکنەگەیشتن لە نیوان دوو شتی جیاواز دەستەبەردەکات، لە گەڵ هەبوونی ئەو جیاوازییانەی دەبنە تەواوکەری یەکتر، بەشداریکردنیان پێکەوە، هاوبەشبوونیان بوارێك بۆ رەوتی گێرانەوە فەراهەمدەکات کە ملکەچی کردەی کۆکردنەوەی یادەوەری و بەرجەستکردنی پەخشانە شیعرە، راسپاردنی بڕگەیەکە لە ژیانی شاعیر و ئەزموونەکانی، زیندووکردنەوەیە، لادانە لە دیلکردنی تایبەتمەندییەکانی تاك، کۆششی دەرخستنی رەهەندەکانی پەخشانە شیعرە بۆ گشت، پیادەکردنی ئاستە قوڵکانی نەستە، نمایشکردنی تاکە بە کەرەستەی تەنیاییەوە، خۆ نووسینەوەیە، لەخۆ بینین جیانابێتەوە، دەنا شاعیرلە خۆرا پەنا بۆ خوازەی ئاوێنە نابات، نەست لە ناوەوەدا، ئاوێنە لە دەرەوەدا، یادەوەر خۆی تێدا دەبینێ، بە چاوگێرانەوەی تێدا رابردووی گەنجێنی کە دابڕانی لە تەك ئیستای تەمەنیدا ئەنجامداوە تراژیدیای سەردەمانێك دەهێنێتەوە، محاڵە دەستەمۆبکرین، نایەنەوە ژێر رکێفی، پەراکتیزکردنیان بە کردەوەیی تەمەن ئاسا بەسەرچوون، تارمای گرتەکان، خەون ئاسا دێنە بەر دیدەی، گەیشتن بە خودی خەونەکان پەرینەوەیە بۆ محاڵ، هاتوچۆی

خاڵێکی شپرزەیە لە نیوان دۆزەخی ئازارو بەهەشتی داهێناندا، ئەوەی ماوەتەوە، بەکار خستنی ئەلتەرناتیڤێکە، ئەو حەزو خوازەیە کە سەردەمی رابردووی تەی کردووە، لە ئیستادا، لەم تەمەنە بە سەرچووەدا دەتوانێ گوزارشتی لێبکات، هەرچی هەڵگرتووە لە هەگبەی ماندووی ئەم شوێنکاتەدا، دەتوانێ لە رێگای پەنجەکانیەوە وەك پەخشانە هێنراوەیەك بینوسێتەوە لە رێگای نووسینی هێنراوەدا، شاعیر دۆزەخی ئەو خەم و ئازارە دەگوێزێتەوە بۆ بەهەشتی داهێنان (شیعر بەپێی کارکردن بونیادی سەرەکی دەبێت بە ناو دۆزەخدا بروات و لە ناو هەموو سووتاوەکاندا بوەستێت و کسپەی سەرجەم مەرگەکان بچێژێت ئەوسا دەبێتە هەڵگری ئەفسوونی راستەقینەی نەمری و زیندووبوونەوە) 5 هەستەکی دێ نامرێ، کاتێ شاعیر تێکرا پێکهاتەکانی تاسە بە روونی شڕۆڤەدەکات، لە سەر تێنووسێ بنجبەستی دەکات، ئەوە ڤیزای خەم و خەونەکانی شاعیرە، لە جوگرافیایی ئیستادا هەڵدەستێ بە بارکردنی شقڵ و مۆرکی ئەو تەمەنە پر ئازارە، ئەوە لێکدانی دوو شوێنکاتە، ئاساواری پەرێشبوونی بۆ شوێنی لە دەستچوو لە سەر دەق جێدەهێڵێت، شوێنکاتی بەرهەمهێنانی دەق لە ئیستادا، جیادەکاتەوە لە شوێنکاتی بەسەر چووی رابردوو، راساندن و پەرێشبوونە بۆ گەرانەوەی شوێنکاتی لە دەستچوو، نیشتەمەنییەکە بە زیندوویی لە دێەوە سەردەکات، لە ناو جیهانی هێنراوەدا گەشتی تایبەتی خۆیدەکات، بە نەمری دەمێنیتەوە، هەرگیز ناگاتە کەنارەکانی ئارامگرتن، بەیداخ و شووناس و ناسنامەی شاعیر هەڵدەگرێت.

(بەر لەوەی ئێستا فەرامۆشم بکات لەسەر شۆستەی ئێوارەیەکی دوورەدەست وەك پەیکەرێکی تێزاویی پێلە نیگا کێویەکانت لە بیری زەمانیان بردمەوە ئەنگوستە دەستەمێکانم شێت شێت بوون بەرێکی با کەوتە ناویان تا ببینی قەدی دارەکانی گەڵەك چەند بە نووکی قەڵەمبڕەکەی گیرفانی هەرزەکاریم بریندارن) 6

پێداگری شاعیر لەسەر گێرینی گرتەکان، گوزارشتکردنە لە سەر دەستەواژەی فەرامۆشکردن، ئەمەش لە دەرئەنجامی دوالیزمەی هاودژەکاندا هاتووەتە بەردەست، لە ریزبەندی گێرانەوە و گەیاندنی مەبەستکاندا ، هێشتا ترسی لەبیرچوونەوە و فەرامۆشکردن ئامادگی هەیە، هەڵبەت هێنراوەی یەکگرتوو بە نهێنی دەستپێدەکات، لەوەش بەدەر نییە بە شێوازیکی تر خۆی دووبارە بکاتەوە، هەوێنی هاوکێشەیەکی تراژیدی تەژی بە ناکۆکی بەرجەستەبکات، بە هیچ شێوەیەك جەمسەرەکانیان نەگەنەوە یەك، ناخودئاگای شاعیر بە ئاشکرا پێ لەو دژاوەبوونە دەنێ، لەکاتێکا ئەمی شاعیر هەستدەکات، بوونی

ئەو، هۆیەکانی مانەوەی پێدەبەخشن، لە بەرامبەردا ئەوی بەرامبەر درکی پێناکات ناتوانێ بیخوێنێتەوە، پەی بە پەرۆشی ژوانی دوای جیابوونەوە ناکات، دیارە نیگاکانی لە ئامێزی عەشقدا رامنەکراوە، کێویە، دوالیزمەی کێوی دەستەمۆ، تڕاژیدیای رایەڵەکانی ئەوینێکی تاك لایەنە لە هەنووکەدا دەهێنێتەوە، ئەوینێك بە میژوو دەکرێت، شوناسی بەردەوامبوونی لێ زەوت دەکرێ، لە نێو کەلەبەرەکانی شوێنکاتدا تێپەریوە، محاڵە بگەڕێتەوە، کێچکردنەکەی سنورێکی فەراهەمکردووە، شەقام و شۆستە ئاسا نابنەوە یەك. وەك یاسایەکی نەگۆڕ هەمیشە شۆستە پەرگیرە، لە دەروەیە، فەرامۆشکراوە، لەبیرکردنی ئەمی شاعیر لە لایەن ئەوی نائامادە، داماڵینی سیحری پەیوەندییەکانە، لە سۆنگەی بە مێژوو کردنی ئەو پەیوەندییە، شاعیر خەمبار دەبێت دنیای لێدەبێت بە ئێوارە، بە کۆتایی تەمەن، ئیتر چیتر کردارێ نامینێ سیمبولێك هەڵگری یادو یادگاری سەردەمێکی بە سەرچوو لە خۆ بگرێت، وەلا دەخرێت، نەك بە کردەیەکی دینامیکی دەکرێتە پەیکەر، بەڵکو لە بیریش دەکرێ و سەیریش ناکرێت، بەوەی پەیکەر ناتوانێت بێتە نێو شەقامەوە بەیەکگەیشتن رووداو دروستبکات، ئایا ئەمە خۆ سزادانێکی خودی شاعیرە ! یاخود پەرچدانەوەی سزادانی ئەوی بەرامبەرە! ئەم دەستەمۆیە ئەو نایخوێنێتەوە، رەنجی بە با دراوە، شکۆی تاك مەندی رەتکراوەتەوە، ئایا حەزو بیرەوەریەکانی لە ئاست رۆژگاردا لە ویستگەیەکی بچووك بەولاوە هیچی تر نەبوون، لە گەڵ هەر وەستان و بیرکردنەوەیەکدا لە کولانەوەی زامیکدا لەوە زیاتر نەبوو کە قۆناغی هەرزەکاری پێ بنووسێتەوە، لە کۆپلەی یەکەمدا، ئەدیب نادر لە گەمەو لوغزی ئەویندا، بەهای ئەو پەیوەندییە بەرز دەنرخێنێ، لە سیحری ئەدبدا دیوە ئاڵۆزەکانی سروشتی پەیوەندیکە بەجێدەهێڵێت، بەڵام لەم کۆپلەیەدا لە دوای ئاشکرا بوونی راستیەکان، فەرامۆشکردن و جێکەوتی ئەو سیحر هەڵدەگەڕێت، تووشی شۆك دێت، پەنجەکانی شێت دەبن، نازانن لە کوییوە دەستپێبکەن و چی بنووسن، حاڵەتێکی هیسترییە، ئیستا لە ئاوا بووندایە، تەمەن بوو بە ئێوارە، تۆ بۆ لای هیچ گەرایتەوە، ئەوەی ماوەتەوە ئاهەکانی هەرزەکاری و گەڕەکەکانی رابردووە.

(بەر لەوەی با گیرۆدەی دوای خۆیم بکات, مارکیز نۆبڵی بردەوە, تۆ چوار ساڵا دوای هاتنی من مامانێکی دیان مەقەستی بە ناوکتدا هێنابوو, ئەو ڕێیانەی گرتمنەبەر هەمووبۆ لای ماڵەکەتان لایان دەدا, لە تەنیشت عەرەبانەیەکی شکاوەوە ئەسپی شەو ئاڕاستەکانی تەی دەکرد, کۆخەکۆخی دەرگاکەتان کوێژنە بێشومارەکانی ئەندێشەمی

دەگێڕایەوە ناو قۆزاخەکانی بەر لە بوون, یەکەم هەورەتریشقەی لێو شاری چۆڵی یادەوەریی کرد بە دوورگەیەکی جەنجاڵا و ڕێگا و بانە هات و نەهاتەکانی خەیاڵیش تاهەتایە بوون بە مەچەك بۆ بازنگی تراویلکە بێکۆتاییەکانی شیعر) 7

لە دارشتنی هۆنراوەدا، وێنەی شیعری دەتوانێ ئاوێتە بوونی جیهانی خود و دنیای دەرەوە بەرجەستەبکات، دارشتن ناچێتە خولگەی شێکردنەوە، بەڵکو لە ئاست تەنگژەکانی زماندان، بە کەناڵ و شوێنەکانی یادگاوە خورپەکانی دڵ دەنوێنن، لە ئەدەبدا تاکی راستەقینە مانای نییە، لێکدانەگەرایی فۆرم و هیمایە، پەیوەندی نیوانیشیان وابەستەی هیماکانی دەبن، یەکێك لە خەسڵەتەکانی شیعر بەگرخستنی تواناکانی زمانە، لە زیندووکردنەوەی ماناکانیدا، هێزی گوزارشتکردنە، لە فۆرمۆڵەکردنی وێنەی شیعریدا، زمانی وێنەی شیعری بە هیماوە پشت ئەستوورە، شاعیر هەمیشە ئەو هیمانە بەکاردەهێنێ کە خۆشیدەوێن، بەو مەرجە کە بتوانێ وەڵامی پرسی خەیاڵ و ئەندێشەکانی بداتەوە، بۆ بەرهەمهێنانی وێنەی شیعری و فراوانکردنی ئاستەکانی گێرانەوە، شاعیر وەك خوازەیەك، هیمای(با) ی بەکارھێناوە، بەکارخشتنی (با) ئاماژەیەکی زیندوو نییە، بەڵام هەڵدەستێ بە کارێکی زیندوو، ئەویش بە گیرۆدەبوونی ئەمی شاعیر، بە کۆچکردن و گواستنەوەی قۆناغێك لە شوێنکاتێکەوە بۆ قۆناغ و شوێنکاتێکی دیکە، گەمەی پەڕینەوەیە لە قۆناغێکەوە بۆ قۆناغێکی تر، رەتکردنەوەی فاکتێکە، پشتکردنە لە خەونێك لە حەزو ئەشقێك، جێهێشتنی شوێنێکە، یان نیشتیمانێکە، کە چیتر بەردەوامبوون بەو ژیانە نابەخشێت، ژیان□□ك شاعیر دەیخوازێت، متمانە نەماوە، سیحری مانەوەی دۆراندووە، شاعیر کۆچدەکات بۆ ئەو شوێنەی کە خۆی تێدا دەبینێ، تەسکێنی پێدێ، شوێنکات دیاردەیەکی دەروونی هەیە، هەستپێکراوە، شاعیر زیرەکانە توانیویەتی مامڵەی لە تەکدا بکات، گەمەی خۆی لە نێو داتاکانی شوێنکاتدا بکات، بە پرۆسەی پۆلینکردنێکی هزری لە نیو دوو قۆناغی جیاوازی تەمەندا دابران ئەنجامبدات، هەرچەند فاکتەرەکانی ئەم دابرانە لە دەرەوەی خۆیدا ووزەو تینی وەرگرتووە، بوونەتە مایەیی هاندەرێك بۆ ئەنجامدانی کۆدیتایەکی بێشومار، لە خۆشکردنی گەمەکردن لە میانەی شاردنەوەی هەژمارکردنی ساڵەکان و بە مێژووکردنی سالەکانی ساڵنامە، چونکە ئەم کردەی هەڵکردن و گیرۆدەبوونی بە (با) کە وەك ئاماژەیەکە بۆ کۆچکردن، پیاچوونەوە و رامان تێدا یادوەرییەکانی دەجوڵێنێ، ئەم نایەوێت ئەو جوڵانەوەیە بوەستێنێت، بیکاتە قەرەی مێژووە وە بە ژمارە ئاماژەی بۆ بکات، بەڵکو دەیەوێت بەرگێکی زیندووی لە بەربکات، بیکاتە ئەدەب، بەپێوەری ئەدەب پێوانەی بۆ بکات، ئەو یادەوەرییەکانی هێندە بە

هەند وەردەگرێت، بە رادەیەك هەستدەكات گەیشتووەتە ئاستێك و یەقینێك، گەر لە ڕێگای گواستنەوە نەبێت بۆ ئەدەب، مێژوو ناتوانێت ناوەڕێكی یادەوەری بگێڕێت، (یادەوەری چەند ئەدەب دروستدەكات ئەدەبیش هێندە یادەوەری دروستدەكات) 8 ، بەم پێیە ئەدیب نادر لە ڕێگای ئەدەبەوە هەڵگێڕان بە یادەوەری راستەقینەی خۆی دەكات، واز لە هەژماركردنی ساڵەكان دێنێ، لە بۆی ئەوەی بڵێت ساڵی 1982 ی زایینی دەڵێت ماركیز نۆبڵی بردەوە، ئەم ناوە وەك مانایەكە بۆ شوێنكات، ئاماژەیە بۆ ساڵێك یان مێژوویەك، بەكارخستنی ناونیشانی (سەدساڵ تەنیایی) 9 ماركیز وەك ساڵژمێر، ئەلتەرناتیقە بۆ دیاریكردنی قۆناغێكە لە ژیانی ئەدیب نادر، كاریگەری ئەو ڕۆمانە بە ئاشكرا بووەتە جێكەوتی گۆشەنیگای، ناسەقامگیری و هەڵاتن لە سەر پێدراوەكانی واقیع، بە مانایەكی دیكە، دەكرێ لە زەینیدا لێكچواندنێ لەگەڵ ڕۆمانەكە بەرهەمبهێنێ، گریمانەی ئەوەی لێدەكرێت لە بەرپەرچدانەوەی ریاڵیزمی بەرجەستەدا، هاومانا بێت لە گەڵ ناوەڕێكی ڕۆمانەكە، بەڵگەیەك بێت بۆ پەیوەستبوونی بە جیهانی ئەدەبەوە، خۆ دۆزینەوەیە لە نێوەندەدا، نووسینەوەی ئەو ژیانەیە، حەزی لێدەكات، تێیدا دەسووتێ و دەگوزرێت، ناتوانێ لێی رزگاربێت، چیرۆك ئاسا لە ڕێگای فلاش باكەوە، تڕاژیدیایی یادەوەرییەكانی خۆیمان بۆ دەگێڕێتەوە، لە كەرەستەی شیعرییدا پێكهاتەی دوولایەنە بەكاردەهێنێت، (پێكهاتەی دوو لایەنە كەرەستەی شیعرییە پێكهاتەی هێنراوە زامنی یەكگرتنییەتی) 10 لێرەوەش دەتوانین هەندێ لە بۆشاییەكانی دەق ئاشكرا بكەین، بە گواستنەوەی وێنەیەكی شیعری بۆ گرتەیەكی تر، بەكردنەوەی دەروازەیەكی نوێ، لە ڕێگای خستنەڕووە وە پەیوەندی نیوانیان بدۆزینەوە، كاتێ روو لەوی بەرامبەر دەكات، ئاماژە بە ڕاناوی (تۆ) دەكات، بە واتای قسەكردنە بە كەسێكی دیاریكراو ئەو كەسە نا دیارە كییە؟ كە ئەدیب نادری تووشی قەیرانی ئەنتێلێژی كردووە، لێینابێتەوە، بووەتە بەشێك لە بوونایەتی و لە ناسنامەی، بەشێكە لە شوێنكاتی شاعیر، لە نیوان یادگاو ساتی گێڕانەوەی ئیستادا، كە هێنراوە و پەخشان و وێنەی دەقی تیا بەرجەستەدەكات، ئاوڕدانەوە لەو كەسەی كە بە راناوی (تۆ) ئاماژەی بۆ دەكات، دوایی چوارساڵ لە هاتنی ئەمی شاعیر، واتا هاتنی بۆ شوێنێك، بەڵام هاتنی بۆ چ شوێنێكە؟ ئەمە لە ریزبەندی گێڕانەوەدا باڵابوونی پرسیارێك دەخەملێنێ، بە دوای وەڵامدا دەگەڕێت، لە سەر دوو ئاستدا دەمانخاتە نێو گێژاوێكەوە، ئایا كۆچكردنە لە شوێنی ئەزموونكراو مەبەستمان لە نیشتیمانە بۆ شوێنێ دیكە واتا تاڕاوگە، یان گەرانەوەیە لە تاڕاوگەوە بۆ شوێنی ئەزموونكراو، گرنگ كۆچكردنێك هەیە، لە شوێنێكەوە بۆ شوێنێكی ترە، لە ژێر تیشكی

پێدراوەکانی دەقدا، بەر لە گیرسانەوە و جێگیربوون، چەسپبوونە بە شوێنێکەوە چوونە بۆ شوێنێکی تر، شاعیر هەر لە سەرەتاوە پێشوەختە، هەڵوێستی خۆی ئاشکرادەکات، کە تا چ ئاستێ لە گەڵ یادەوەرییەکانیدا، سەرڕاست و بە ئەمەگە، چۆن پارادۆکس فەراهەمدەکات لەتەك لێکچواندنی وێنەی یەکەمدا، خۆی جیادەکاتەوە، پەنامان بۆ دەهێنێ، بە پەراکەتیزکردنی ئەوینێکی راستەقینە، دەیەوێت مارکیز ئاسا خەڵاتی مانەوە و نەمری لە رێگای رەتکردنەوەی ریاڵدا بباتەوە، سەقامگیر لە خۆشەویستی دایە، چەسپبون لە بەهەشت و لەو شوێنەدایە کە دولبەری لێیە، نەك لە کۆچکردن بۆ هەندران و گەرمکردنی دۆزەخی جیابوونەوە و لە زەقکردنەوەی هەستی نامۆبوون، رادەستنەبوون لە کردەی ئەوین پتر رایەڵەکانی نامۆبوون فراواندەکات، (بوونی ئەوین لای مرۆڤ دەروازەیەکە بۆ تەسککردنەوەی رووبەری هەست بە نامۆییکردن) 11 ، ئەدیب نادر وائەزانێ بە کرداری کۆچکردن بۆ تاراوگە دەتوانێ جێکەوتی ئەو کەسە بسڕێتەوە کە بەر لەبوون ئەمی زەوتکردوە، چیتر ناتوانێ نیشتەمەنی حەزو ئەندێشەکانی کەفماڵبکات، گشت ئاراستەکان تاقیکردەوە، هەر لە کۆچکردن و لە تەنیایی و جیابوونەوە تا دەگاتە نووسینی شیعر، بیسوودە سەرجەم هەوڵەکانی روو لەو دەکەن، بەمەش هەستی نامۆبوونەکەی کەمدەکەنەوە، دەیگەڕێنێتەوە بۆ شوێنی ئەزموونکراو بۆ زێدی راستەقینەی خۆی، لەدوایی ئەزموونکردنی ئەم دۆخە، شاعیر نامەیەکی ئاگاداربوونەوە رەوانەدەکات، سڕکردنەوەی لە خشتەبردن ئاشکرا دەکات، ئەوین لە تاراووگەدا، لە پرۆسەی گواستنەوەی شوێندا تاوتۆدەکات، ئەگەرە نەرێنیەکان دەخاتە روو، ترسی ئەو پەرتبوونەی هەیە، پابەندە گیرۆدە نەبووە وەك (با) جێگاو بەشەکانی جێناهێڵێت، ئەمی ئاشق لە دوایی چوارساڵ لە هاتنی بۆ تاراوگە، هێشتا خولیایی ئەوەیە بەشە دابڕاوەکانی خۆی کۆبکاتەوە، لە تەك یادەوەریەکانیدا بە یەکیان بگەیەنێتەوە، شادیانبکاتەوە، ئاشتیان بکاتەوە، دەرگیری ئەم کارەش رایەڵەکانی زەمەنی دابڕان هەڵدەوەشێنێتەوە، سەرتاپاگیرو یەکنەوایی لە گەڵ ئەوی بەرامبەردا ئەنجامدەدات، هەرچەندە ئەم وەك کردار شوێنی ئەزموونکراوی رەتکردوەتەوە، بە ناچاری پشتی لە ئەوی دێدارکردوە، باجەکەشی دەدات، دەچێتە تاراوگە، بەڵام هاتنی بۆ دەرەوەی وڵات ناتوانێ لە تەنیابایی رزگاریبکات، ناتوانێت ئەوی لە یاد بەرێتەوە، بۆ ئەوی سەد ساڵ ئاسای مارکیز لە تڕاژیدیای تەنیایی دا دەژی، مەراقە، گەرانەوە بۆ ماڵی یەکەم نوستالیژیایە.
لە تاراوگەدا هەستی ئەویینداری زیاتر پەرەدەسێنێ و گەشەدەکات، لە دوورکەوتنەوەو دابڕاندا دەڵەمەی ئەوین زیاتر دەجوڵێت، رۆژ لە دوایی رۆژ پتر نزیك دەبێتەوە لە وادەی خۆی، لە جیابوونەوە، لە

شقێ وەرگرتن و هەڵگرتنی ناسنامە، هەر لەوێش، لە تاڵاوگە ئەم چۆن لە زێدی راستەقینەی خۆی دابڕا و جیابووە وە، بە هەمان شێوە خۆشەویستەکەی لە دوای کردەی دابڕان لەم جیادەبێتەوە، ئەو ناوکەی بەیەکەوە گرێیانیدەدا پچڕا، ئەو پچڕانە پچڕانی ئەوینێکی نێرگزیی نەخۆشە، موژدەی لەدایکبوونی ئەوینێکی سروشتیی پەتییە، خۆی یەکڵادەکاتەوە چاوهەڵدەهێنێ، بۆ روونانە لە دایکبوونێکی سروشتییە، نێبەرەی یەکەم ئەزموون و دوای ئەزموونییەتی، چیتر ناتوانێ دەستبەداری بێت، ئەمە خۆشەویستیە، هەرچیبکات و بکۆشی دەگەڕێتەوە ناو پێگەیەك لە خزمەتی ئەو ئەوینەدا دەبێت، هەموو پێشتر باسمان کرد، رێگاکان دەچنەوە لای ئەو، ئەو بە قۆرخکردنی ناوەوە دەرەوەی مسۆگەر کردووە (ئەوینی پاکتاو لە نیوان نەخۆرو بەڵێدا تەبایی نازانێت و پێ لە سنوورو بەراووردو مەرجەکاندا نانێت، بەم پێیەش ئەوینی پاکتاو بێ مەرج ئاراستەی خود وەردەگرێت)
12 پێلگرتنی شتە ناخۆشەکان لە جەمسەری یادەوەری شاعیردا، بە نائارامی شوێنی یەکەم، وەك پێگەیەکی تێکشکاو خاو لە رێیشتن, لە ساتەوەختێکی تاریکدا نابنە رێگرو تەگەڕە لە بەردەم گێڕانەوەی بیرەوەرییەکانی، ئاوێتەکردنی سەرجەم ئامرازەکانی هەستکردن هەر لە شوێن و کات و ئاوێتەکردنیان بە هەستی بیستن ئاڵوودەیی شاعیر بووەتە هاندەرێك بۆ گەڕانەوەی ئەوینێك کە بەر لە بوون ئەم هەبوونی هەبووە، بوونی ئەم لە سایەیی ئەوینی ئەوە، ئەو هەوێنی ئەو بوونەیە، ئەم پێناسەی خۆی تێدا فەراهەمدەکات، هەر نەمری ئەو ئەوینەیە، ئەگەرەکانی خەیاڵە لە چوارچێوەی هێنراوەکەیدا خەمە ئەبەدی و یادەوەرییەکانی تێدا بە زیندووی دەمێنێتەوە، پرۆسەی خەونێکی گەورەتر یان هەستێکی نوستالێژی پەتی لە رابردووەوە دەگوێزێتەوە بۆ ساتی ئیستای، ساتی بەرهەمهینانی دەق، چونکە شاعیر دۆنیایە رابردوو حەقیقەتی شتەکان ناپارێزێت، وەك ئەوەی هێنراوە دەیخاتە مەچەکی دنیایی ئیستاتیکەوە

(دوای ئەوەی با گیرۆدەی دوای خۆیم دەکات ئێستا بە فەرامۆشیم دەسپێرێت ساڵەکان هەمیشە سەراب سیفەتن, ڕێگاکان مەودا بە قاچم دەبەخشن با دارەکان دەسمێت و پەنجەی نەرمی چلەکانیش هێندەی باڵام شۆڕدەبنەوە, دەنگێکی وەك دەنگی بێنسۆاویی کناچە گوێچکەم بە بێنی ئەو ماچانە سیخناخ دەکات کە ئیتر قەت نەڕژانە سەر لێوەکانم چونکە لەسەر شۆستەی ئێوارەیەکی دوورەدەست وەك پەیکەرێکی تێزاویی لە بیری زەمان چوومەوە) 13
دوا کۆپلە دەرئەنجامە، پەیوەندییەکی ستراتیژی بە کۆپلەکانی پێش خۆی هەیە، لە کۆپلەی یەکەم کردەیەك هەیە لە هەنووکەدا روودەدات،

لە کۆپلەی دوو، سێ و چوار بە فلاشباك باس لە بیرەوەری و گریمانەی ترس و ئەگەرەکانی پێش رووداو دەکات، لە دوا کۆپلەدا، کردەی گیرۆدەبوون بە تەواوی رووداو و بڕایەوە، شاعیر لە کۆپلەی پێنجەم رادەستی پێشهاتەکانیبوو، کە لە کۆپلەی دووەم ئاماژەی بۆ کردبوو (پەیکەر تێزاوی) ئاسا وەلا دەخرێت فەرامۆشدەکرێت، تانە و گلەیی لە ساڵەکان دەکات، هەر لە کۆپلەی یەکەمەوە بە (ساڵ سەراب سیفەتن)ئاماژەی بۆ دەکات، لە دوا کۆپلەدا دووبارەی دەکاتەوە هێنراوەکەی پێ کۆوم دەدات، ئەم پێداگرییە لەوەوە سەرچاوەی گرتووە ساڵەکان هەست خەڵتێنن، زوو بەسەر دەچن، هەلی مانەوەیان نییە، مێژوویەکی پەتییە، وەك ئەدەب پەیوەندی ئەوین خەسڵەتەکانی مانەوە هەڵناگرن، دیارە پیودانگی ساڵ لای نووسەر هەڵگورانی بەرهەمی نووسینی ئەدەب و خۆشەویستیە، تەمەنی خودسەرانەیە نەك تەمەنێکی فیزیکی دیاری کراو، ژان و ژێی شاعیر دەرچوونە لەو تەمەنە فیزیکیە، پەنجە نۆمای خەم خواردنییەتی بەنەمانی خۆی پەیکەر بوونی خۆی فەراهەمدەکات، ئاوێشی لێنادرێتەوە، تێزی لێدەنشێت.

خەمی شاعیر خەمێکی وجودیی تەواوکارییە، رەچاو ناکرێ نە لە لایەن دولبەڕەوە نە لەو کۆمەڵگایەی کە خۆی لە پێناویدا بەخت کرد، ئەو خەونی بە مارکیزەوە دەبینی، لە دەڕچەی خەڵاتی نۆبڵەوە هەستکردنی تەمەنی هەژماڕدەکرد کەچی زیادڕۆیی نەبێت سەد ساڵ تەنیایی هێنییەوە، لە کاتێکا خەم و ئازارەکانی تەمەنێ خەریکە بە ناچاری مەودای جێهێشتن بە قاچەکانی خۆشکەن، بە مێژووکردنی ڕێگاکانی ئەوین تەی بکەن، شاعیر لە هەر پێنج کۆپلەکەدا هەر جارێ لە گۆشەنیگایەکەوە ئاماژە بۆ دەستەواژەی (با) دەکات لە هەموویاندا (با) ئامادەگی کردەوەیی هەیە، بووەتە ڕێژەی نەگۆڕ، هاوکێشەی بازنەی دەقەکەی پێ شیتەڵ دەکات، تەنها لە کۆپلەی دووەم نەبێت، (با) ناڕاستەوخۆ ئامادگی هەیە لەبڕی ئەوەی بڵێت (با) دەڵێت بەر لەوەی ئیستا فەڕامۆشم بکات، ئایا دڵی نایەت دەستبەداری (با) بێت، خۆی ناگرێ تا لە هەمان کۆپلەدا لە دوا دێڕەکانیدا دەڵێت (با کەوتە ناویان)، ئەگەر (با) هەستێکی خودسەرانە بێت لە هزرییدا، وابەستەی کردارێکی درکپێکراو بێت، لە بەامبەردا ڕێگاکان تێزیکی پەراکتیکین بۆ لەیەکگەیشتنی قاچەکانی، لە کۆپلەی یەکەمدا لە زمانی قاچەکانی تێدەگەن، لە کۆپلەی چوارەمدا بۆ لای ماڵەکەیان دەبات، لە دوا کۆپلەشدا مەودای پێدەبەخشن، سەیری ئەم ریز بەندییە بکە لە قۆناغەکانی پتەوکردنی پەیوەندی چەند دروستە، هەر لەیەکگەیشتن، ئینجا چوون بۆ لای ماڵیان بە ئومێدی دیدەنی و حەسانەوە، لە پاشدا بەرکەماڵبوون، بەخشینی مەودا و

گوزارشتکردنێکی ئازادانە لە رامکردنی ئەو پەیوەندییە مڕۆییە، جومگەکانی ئەم ریزبەندییە بە شیوازیکی دیکە گرتەکانی پێ ساماندارەکات، گەر کردەی هەنگاونان ئاساواری قاچ لە جەستەی شوێنێك لە جوگرافیایی دنیا تایبەتەکەی ئەدیب نادردا بەجێبھ□□ت، ئەوا لە بەرابەردا دەست بەهەمان شێوە، دەتوانێ یەقدانەوەی پێوەرەکانی کات لە سەر نەست و ئیستاتیکا لە نووسینەوەی ئەدبدا تۆماری بکات، نیشتەمەنییەکانی بە مێژووکردنی تێدا بسرێتەوە، دەست و پەنجەکانی هەر جاری و بە شێوەیەك رۆڵدەگێرن، لە کۆپلەی یەکەمدا، دەستەکانی بە دوو تانجی بە ساڵاچوو دەچوێنێ، کە هەست بە سستی دەکەن کزو خامۆشن لە باڵابوون و لە دژواری لە یەکگەیشتن و لە دەستەمۆ کردنی هەستەکانی، پەنجە وەك ئامرازێکی ئاماژەکاڕی کە گوزارشت لە هەستەکانی دەکات، ناگات بەوەی لە نەستیدا دەستی بە سەریا ناشکێت، بە نا روونی دەمێنێتەوە، نە دەتوانێ شیعر، نە دەنکەکەی دەستەمۆبکات، ئەم هەستکردنە لە گەڵ ئەو شیعرەی مامۆستا گۆران دا یەکدەگرێتەوە، کە دەڵێت (هەرچەند ئەکەم ئەو خەیاڵەی پێی مەستم …. بۆم ناخرێتە ناو چوارچێوەی هەڵبەستم) 14 .

هەڵبەت لە کۆپلەی دووەمدا، لە مکۆری ئەو حاڵەتە حیرسێك قانگدەدات دەچێتە ژێر فشاڕی خەمێکی ئەبەدیِ لە ئاکامدا هەوێنی هەستریایەك دەگرێتەوە، ئەنگوستەکانی شێت دەبن، لە کۆپلەی چوارەمدا، شقڵگرتەنە بەو بارودۆخەوە، راهاتنە، بە میلۆدی خەیاڵەوە خووگرتووە، بە کردەوەیی توخنی فاکتەرەکانی حەزو ئارەزوو نابێتەوە، بۆ هەتا هەتا لە چوارچیچوەی شیعردا دەمێنێتەوە، خەیاڵ بۆ داکەوتەکان دەبێتە ئەلتەرناتیڤێك، لە کۆتا کۆپلەدا پەنجەکانی گەواهی ئەوە ئەدەن، نووسینی شیعری بەقەد باڵاو تەمەنی شۆربوونەتەوە بۆ نێو جومگەی ئەزموونەکانی، پێوەڕی تەمەن لای ئەدیب نادر تەمەنی نووسینە، لە دەرەوەی نووسین ناتوانێ هەژماڕدەی تەمەن بکات، گەر ئەوی شاعیر لە ژیانی راستەقینەدا خۆی وونکردبێ و ئومێدی بە دەنکەکەی نەمابێت، ئەوا لە دنیای شیعردا قەربووی خۆی کردووەتەوە خۆی دۆزیوەتەوە، دوانەی وونکردن و خۆ دۆزینەوە، رووماڵکردنی گەمەیەکی دژواز بەرهەمدەهێنێ، خۆ دۆزینەوە لە شیعردا، خۆ بزرکردن و توانەوەیە لەوی دولبەردا، تەرخانکردنی سەرجەم ژیان بۆ یەك ئامانج و یەك مەبەست و یەك ئافرەت، لادان و هەڵخلیسکان لە هێڵە ئاسۆییەکانی مەعریفە جیادەکاتەوە، رەهەندێکی شاقوڵی وەردەگرێت، بەلای کەمەوە سازش لەئاکامێکی باش ناکات، کەرتبوونی خودە، زیزبوون و نامورادییە، لە نێو دۆزەخی ئەویندا سڕینەوەی بەهەشتی ژیانی تایبەتییە، بە لای کەمەوە لە سەر دوو

ئاستدا، لەقکردنی بەهاکانی ئازادییە، یەکەم گرفتی فەرامۆش بوونی هەیە، دووەم هەبوونی خۆی وابەستەی کەسێکی تر کردوە، واتا گێچەڵی تەنگژەی ئەنتۆلۆژی بووە، هەلی گەڕانەوە و گردبوونەوەی خودی تێدا نەماوە و نییە بۆ ئاشتەوایی و پرکردنەوەی کلێنەکانی ژوانی بەریەککەوتن و توانەوە لە ناو یەکتردا، وەك ئەوەی لە ماچ دا بەدی دەکرێت، ماچ بەیەك گەیشتنی دۆزەخی دوورییە لە نزیك بوونەوەی بەهەشتی ئیستای ئامادەکراودا، شکاندنی لەمپەڕەکانی شوێنکاتە، تامکردن و کەشفکردنی ئامێزی یەکترە، تامەزرۆبوونە بۆ بیستنی مۆچەو ئاه و نرکەی هەڵقرچاوی گێچەکانی هەستە، لەزەتی ژیانە یان ژیانی لەزەتە، ئەدگار مۆرن گووتەنی (ماچ لە لایەکەوە نموونەی یەکبوونی جەستەیی و لە لایەکیتریشەوە رەمزە بۆ باوەش بەیەکداکردنی دوو نەفسە، کە ئەمەش ئاوێزانبوونی دوو رۆح دەگەیەنێ) 15 ، لە دوا جاردا پێدەچێت ئەدیب نادر عاشقی رلستەقینە بووبێت، بەڵام لە ئیستادا خەیاڵ و سەرخۆشی بەریداوە، هەستدەکات بووە بە پەیکەر، چونکە چیتر تامی ماچ و شەرابی دەمی یار ناکات، چ جیاوازییەك نابینێ لە نیوان ژیانی بێ سەرخۆشی، بێ مەست بوون بە ماچ، لەگەڵ بە پەیکەربوون و نەمانی خۆیدا، ئەم لێکدانەوەیەمان دوور نییە لە کارتێکردنی بیرو بۆچوونی رێبوار سیوەیلی کە کۆپلەیەك لە شیعری حەزرەتی ناڵی دەخاتە روو (سەرخۆشی شەرابی دەمی تۆ بووم و ئەمیستاش قوربان سەری تۆ خۆش کە نەماوە سەری خۆشم) 16

نەورۆزی 2017

ژێدەرەکان:

1 ـ بەختیار عەلی ـ چێژی مەرگ دۆستی ـ چاپخانەی کارۆ ـ چاپی یەکەم ـ کتێبخانەی ئەندێشە ـ ساڵی 2011 ـ لا 75

2 ـ ئەدیب نادرـ شیعری (بەر لەوەی ئیستا فەرامۆشم بکات) ـ رۆژنامەی چاودێر ـ ژمارە 496 ـ ساڵی 2016 ـ لا 4

*ـ پەندێکی عەرەبییە

3 ـ رێبوار سیوەیلی ـکتێبی حاجی قادری کۆیی ـ چاپخانەی رۆژهەڵات ـ چاپی یە کەم ـ ساڵی 2016 ـ لا 47

4 ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو ـ لا 46

5 ـ بەختیار عەلی ـ نەرسیسی کوژراو ـ چاپخانەی تاران ـ چاپی یەکەم ـ ناوەندی رۆشنبیری و هونەری ئەندێشە ـ ساڵی 2015 ـ لا 123

6 ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو ژمارە 2

7 ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو ژمارە 2

8 ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو ژمارە 5 ـ لا 158

9 ـ گابریل گاریسیا مارکیز ـ ڕۆمانی مائه عام من عزله ـ ترجمه سامی الجندی، انعام الجندی ـ دار الکلمه للنشر ـ الگبعه السابعه ـ 1988
10 ـ د صلاح فچل ـ بلاغه الخگلبه و علم النص ـ عالم العرفه عدد 164 ـ اغسگس 1992 ـ ص 249
11 ـ عەتا قەرەداخی ـ لە نیوان دەنگی خاك و دەنگی ڕۆحدا ـ چاپخانەی سەردەم ـ چاپی یەکەم ـ ساڵ 2013 ـ ل 55
12 ـ د ـ زکریا ابراهیم ـ مشکلات فلسفیه ـ مشکله حب ـ مکتبه مصر ـ الگبعه الپانیه 1970ـ ص234
13 ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو ژماره 2
14 ـ محمدی ملا کریم ـ دیوانی گۆران ـ شیعری هەڵبەستی دەروون ـ چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق 1980 ـ لا 121
15 ـ ڕێبوار سیوەیلی ـ کتێبی ناڵی ـ لە بڵاوکراوەکانی ماڵی وەفایی و دەزگای زەریاب ـ چاپی دووەم 2015 ـ لا 333
16 ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو ـ لا336

ڕۆژنـــامەی پێشکەوتـــن : یەکەم ڕۆژنامەی کوردی لە کوردستاندا

پێش 97 ساڵ لە سلێمانی یەکەم ڕۆژنامەی کوردی لە کوردستان دەرچووە

پ. ی. سەلام ناوخۆش-زانکۆی سەلاحەدین

لە قۆناغی شەڕ و ئاشتیدا، چەندەها ئەفسەر و کارمەندی ئینگلیز هاتونەتە کوردستان، لەنێوان ئەوانەدا، میجەرسۆن وەک کوردیزان و کوردناس و سیاسەتمەدار و ڕۆژنامەنووسێک لە هەموویان زیاتر ناسراوە. ماوەیەک بەناوی خوازراو خۆ بەکورد و موسڵمان لە کوردستان ژیاوە. ماوەیەک لە بەغدا ڕۆژنامەی (تێگەیشتنی ڕاستی) بە کوردی دەرکردوە. لە کوردستانیش یەکەم کەس بووە کە یەکەم ڕۆژنامەی کوردی لە کوردستان دەربکا. ماوەیەکیش بەتایبەتی لە ساڵی 1919وە هەتا هاتنەوەی شێخ مەحمود حاکمی سلێمانی بووە.

ئەم کورتە نووسینە کە لە سێ بەش پێکدێ، هەوڵێکە بۆ دەرخستنی چەند لایەنێک لە ژیان و هەڵوێستی میجەرسۆن.

لە بەشی یەکەمدا باس لە میجەرسۆن و زمانی کوردی کراوە. لەو بەشەدا باس لەوە کراوە کە سۆن لە پێناوی بەرژەوەندی وڵاتەکەیدا کوردیەکی وا فێربووە کە بە دەگمەن گومانی پێ ببردرێ کە کورد نەبێ. لە بەشی دووەم باس لە هەڵوێستی سۆن لە حوکمداری شێخ مەحمود و هەندێ مەسەلەی دی پەیوەست بە کوردەوە کراوە. لە بەشی سێیەم باس لە ڕەوشی رۆژنامەگەری کوردی لەدوای میجەرسۆن کراوە.

میجەرسۆن و زمانی کوردی:

میجەرسۆن لەساڵی 1898 بە پلەی شەرەف زانکۆی کامبریج تەواو دەکا. زۆر ئارەزووی زمانی رۆژهەڵاتیەکانی هەبووە. دام و دەزگای دەوڵەتی بەریتانی بۆ ئەوەی سود لەکەسانی وەک سۆن ببینێت، لە ساڵی 1902 سۆن دەنێرێتە ئێران، لەوێ هەر بە ساڵێک فێری زمانی فارسی دەبێ.(1) بۆ ئەوەی زیاتر لەئێران و کوردستان جێی خۆی بکاتەوە، لە ساڵی 1905 بەساختە موسڵمانبوونی خۆی ڕادەگەیەنێ.
لە بەشەکوردستانی بندەستی ئێراندا خۆی فێری زمانی کوردی دەکا. بەحوکمی ئەوەی فارسی و کوردی دەزانێ، بۆیە دەتوانێ بە ئاسانی خۆی بگەیەنێتە دەڤەری سلێمانی و هەڵەبجە. لە کوردستان ناوی دەگۆڕێ و ناوی خۆی دەکا بە میرزا غولام حوسەینی شیرازی. ناوەکە تەواو فارسیە. بەم ناوە لە هەڵەبجە دەبێتە دەستی عوسمان پاشای جاف و عادیلە خانم. زۆر هاموشۆی خەڵکی کردووە، چۆتە هەموو دیوەخان و مزگەوت و بازاڕێک بەجۆرێ دەڵێ “میستەر سۆن سەری بچوایە نوێژ و ڕۆژی نەدەچوو”.(2)
مەجەرسۆن لەو گەشتەیدا کە خۆی ناوی ناوە گەشتەکی شاراوە بەرەو میسۆپۆتامیا و کوردستان، زانیارییەکی زۆری لەبارەی زمان و داب و نەریت و ڕەوشت و ئاکاری کوردەوە کۆکردۆتەوە.

لە دوو هەڵوێستدا، عوسمان پاشای جاف گومان لە کوردێتی سۆن دەکا. یەکەم عوسمان پاشا فەڕەنسی دەزانی و کتێبی فەڕەنسی دەخوێندەوە، جارێکیان سۆن پرسیاری لێ دەکا دەڵێ جەنابتان کتێبی فەڕەنسی دەخوێننەوە؟ ئێوە فەڕەنسی زانن؟ یەکسەر عوسمان پاشا لێی دەپرسێ تۆ چۆن دەزانی ئەم کتێبە فەڕەنسیە؟ سۆن لە وەڵامدا دەڵێ من پێشتر لای پیاوێکی فەڕەنسی ئیشم دەکرد، لەوێ هەندێ فەڕەنسی فێربوومە. بەڵام ئەم وەڵامە نەیتوانی تەواو گومانی عوسمان پاشا لەسەر سۆن لابا.

“، یەکسەر گومانەکەی عوسمان پاشا دەبێ بە یەقین، بۆیە لەلای خۆی دەری دەکات و (3) پاش ماوەیەک بەدزی بەرێگەی پردێ- کەرکوک بەرەو بەغدا دەچێت و، لەوێشەوە دەگەڕێتەوە.ONدووەم جارێک لەنێوان سۆن و عوسمان پاشا گەنگەشە لە سەر شتێ دەبێ، سۆن لەبریتی بڵێ “نا” دەڵێ نۆ“

لە سەردەمی جەنگی جیهانی دا 1914-1918 جارێکی تر مێجەرسۆن لەعێراق بەدەرکەوتەوە، کە ئینگلیز لە 11/3/1917 بەغدای داگیرکرد، رۆژنامەیەکی بەناوی (العرب) لە 4/7/1917 دەرکرد. لەپاش ئەوەی هێزی داگیرکاری ئینگلیز لەخوارووی کوردستان نزیک بوەوە ئەو لە بەغدا لە 1/1/1918 رۆژنامەیەکی بەناوی (تێگەیشتنی راستی) ب□لاوکردەوە. لەژێر ناوی رۆژنامەکەدا نووسراوە: “رۆژنامەیەکی سیاسی و ئیجتیماعی و خادیمی یەکبون و سەربەستی کوردانە”.(4) زۆربەی توێژەرەوانی کورد لەو باوەڕەدان کە ئەو رۆژنامەیە مێجەرسۆن و شوکری فەزڵی دەریان کردووە. هەر بۆ زیاتر دڵنیابوون لە سەر ڕۆڵی سۆن لەو رۆژنامەیەدا ئەوا ئیدمۆنز لە وەڵامی نامەیەک بۆ تۆفیق وەهبی دەنووسێ: “تێگەیشتنی راستی ئۆرگانی پڕوپاگندەی سیاسی بەریتانی بوو، میستەر سۆن سەرپەرشتی دەکرد”.
لە 1/1/1918 هەتا 27/1/1919 شەست و حەوت ژمارە لەو رۆژنامەیە دەرچووە. سۆن ئەزموونێکی باشی لە تێگەیشتنی راستی وەرگرت، پاش ئەوەی راپەڕینەکەی شێخ مەحمود لەمانگی حوزەیرانی 1919 هەرەسی هێنا، سۆن بووە حاکمی راستەوخۆی سلێمانی و لە نیسانی 1920 هەتا تەمووزی 1922 سەد و هەژدە ژمارەی لە رۆژنامەی (پێشکەوتن) دەرکرد، لەو ماوەیەدا رۆڵی بەرچاوی سۆن لەبواری گرنگیدان بەزمانی کوردی دەردەکەوێ.

1- چاپخانەیەکی بە پیتی عەرەبی هێنا بۆ سلێمانی و رۆژنامەی پێشکەوتنی پێ دەردەکرد لەپاشان هەر بەو چاپخانەیە رۆژنامەکانی دی سلێمانی وەک بانگی کوردستان و رۆژی کوردستان و بانگی هەق و ئومێدی ئیستقلال و ژیانەوە… دەرچوون.
2- زمانی کوردی کردە زمانی فەرمی لە سلێمانی هەتا فەرمانێکی دەرکرد کە دەبێت ناوی شار بە (سلێمانی) بنوسرێ نەک (سلیمانیە).
3- لەپێناو پاککردنەوەی زمانی کوردی لە پ□یقی عەرەبی و تورکی و فارسی ئەو لە پێشکەوتن کێبڕکێیەکی راگەیاند بۆ یەکەم و دووەم و سێیەم خەڵاتی دانا.(5)
لەبواری نووسینیش، ئەوا سۆن لە قۆناعی پێش و پاش جەنگ ئەم نووسینانەی لەباری زمانی کوردیەو□ ب□لاوکرد□ت□و□:

1. Kurdish Grammar (Grammar of Kurdmanji of Kurdish language) London 1913.
2. Elemenemtray Kurmanji Grammar (Sulaimania district) 1919
3. A Siuthern Kurdish Fork song in kermanshani dialect، journal of Royal Asiatic soliety 1909 jan. pp 35-51.
4. Notes on a Kurdish dialect، Sulaimania.(6)

گەواهی هەندێ لە توێژەرانی کورد
لەبارەی کوردیزانی سۆن:

1- موحەممەد زەکی مێژوونووسی کورد لە (خولاسەیەکی تاریخی کورد و کوردستان) دەنووسێ: "بەقەد کوردێک کوردی ئەزانی و لە عالەمێکی کورد زیاتر شارەزای زمانی کوردی بوو".

2- د. کەمال مەزهەری مێژوونووسیش لە (تێگەیشتنی ڕاستی) دا دەنووسێ: "کوردی زانینی سۆن گەیشتبووە رادەیەک قورئانی پیرۆزی بە باشی وەردەگێڕایە سەر زمانی کوردی".(7)

هەر لەو بارەیەوە جارێکیان سۆن بە بەردەمی چایخانەیەکی سلێمانیدا تێدەپەڕێ و دەبینێ زۆرکەس بە قومارەوە خەریکن، یەکسەر وتارێ بەناوی خۆیەوە لە (پێشکەوتن) بڵاودەکاتەوە و تێیدا دەڵێ:

"دەڵێم ئەم یاری یانە لەسەر پارە یان چایی بێ یاخود لەسەر هەرچی شتێکی تر بێ قومارە، فەرقێکیان لەنێواندا نی یە، لە قورئانی پیرۆزدا بێژراوە: (یسئلونک عن الخمر والمیسر قل فیهما اپم کبیر ومنافع للناس وإپمهما أکبر من نفعهما) یەعنی (لێتە دەپرسن لە مەی و قومار بڵێ لەو دووانەدا زیانی گەورە و قازانج هەیە، بەڵام زیانیان زۆرترە لە قازانجیان)، دیسان قورئان دەفەرموێت: (إنما یرید الشیگان أن یوقع بینکم العداوة والبغچاو فی الخمر والمیسر ویدعکم عن ژکر الله وعن الصلوات) یەعنی (جگە لەمە نی یە کە شەیتان دەیەوێ لەناوتانا دوژمنی و رق بخاتەوە و بە مەی و قومار تێوە بهێڵێتەوە لە زکری خوا و لە نوێژ)."(8)

ئەمە وەنەبێ سۆن مەبەستی بوبێ لاوی کورد لەزیانی قومار و مەی ئاگادار بکاتەوە، بەڵکو ئەو وەک دەوڵەتێکەی دووفاقیەتی بەکار دەهێنا، ئەگەرنا ئەو لەلایەک باسی زیانی قومار و مەی دەکا، لەلایەکی تر هەر لەناو سلێمانی لە بیستەکان بەڕەسمی (تیاترۆخانە)ی کردەتەوە. شێخ لەتیف لە یاداشتەکانی دا دەنووسێ: "سۆن زۆر رەوشت نزم بوو، بەهەر لایەکدا بڕۆیشتایە سێ ئافرەتی ڕەوشت نزمی لەگەلێ خۆیدا دەبرد و جوانترین جلوبەرگی لەبەر دەکردن، تیاترۆخانەیەکی گشتی کردەوە بۆ ئەوەی رەوشتی خەڵکی پێ بێنێتە خوارێ".(9)

واچاکە ئێستاش ئاگاداری ئەو هەڵمەتی بەدڕەوشت کردنەی کوردستان

بین کە بەرنامەی دوژمنانە.

3- ئەحمەد خواجەی مێژوونووس لە (چیم دی) دا دەنووسێ: "پیاوێکی سیاسی، زیرەک، لە فارسی و کوردی زمان زان، ئارەزووی بەرزکردنەوەی زمانی کوردی ئەکرد، چەند نووسراوێکی دەست نووسی زۆر بەنرخی خۆی بەکوردی بەجێ هێشت لەزمانی کوردی بەزۆر شێوە و لە هەورامی و فارسی زۆر شارەزا بوو". (10)

4- عەلی باپیر ئاغا، وەک خۆی دەڵێ بە کاتب لای میجەرسۆن لە سلێمانی دامەزراوە. رۆژێکیان مێجەرسۆن بە عەلی کەمال دەڵێ: دەزانی من کوردی و فارسی لەتۆ باشتر دەزانم؟ عەلی کەمال دەڵێ: "سۆن پێی وتم: من پارچە شیعرێکی فارسیت دەدەمێ بۆم بکە بە کوردی. گەر بە هەڵە وەرت نەگێڕایە سەر زمانی کوردی ئەوە من ئەم قاپووتە نایابەی خۆمت لەگەڵ بیست ڕوپیە پێشکەش دەکەم، خۆ ئەگەر نەتتوانی کارەکە ئەنجام بدەیت یان هەڵەت تیاکرد، دەبێ تۆ گەواهی بە من بدەیت کە لەو بوارەدا لەتۆ زاناترم".

عەلی کەمال رۆشنبیرێکی دیاری سەردەمی خۆی بوو، کوردی و فارسی زۆر بەباشی دەزانی، بۆیە بە سەڵمینەوە بە بەریکانێ یە رازی دەبێ و شیعرەکە بە رۆژی پاشتر بە کوردی وەردەگێڕێ و دەیداتە سۆن، سۆن لە وەڵامدا دەڵێ عەلی ئەفەندی دەڕاندت، عەلی کەمالیش سەرسام دەبێ چونکە ئەو هەموو بەهرەو توانای خۆی بەکارهێناوە بۆ ئەوەی بەریکانێیەکە بباتەوە. سۆن دەڵێ: "من دەستخۆشیت لێ دەکەم شیعرەکەت زۆر بەجوانی وەرگێڕاوەتە سەر شێوەی کوردی، بەڵام لەکۆتاییدا نووسیوتە: (ساحێبی)، ئەم هەڵبەستە (سەعدی شیرازی)یە. ئەم زاراوەیە (ساحێب) کوردی نییە عەرەبییە، دەبوایە تۆ لەباتی ئەوە بتنووسیایە (خاوەن) یان (خاوەنی)، ئەمە کوردییەکی رەسەنی شێوەی سلێمانییە".

کە ئەمانەم بیست هەر بەپێوە وشک بووم، دوای تاوێک سەرسامی دەستم لە گەردنی خۆم داو وتم ئەشهەدو تۆ کوردی لەمن باشتر دەزانی و تۆ براوە و من دۆڕام". (11)

قۆناغی دوای مێجەرسۆن و رۆژنامەگەری کوردی

لەپاش هەڵاتنی مێجەرسۆنی حاکمی موتەڵقی سلێمانی، هەرچەندە هەندێ نووسەرو فەرمانبەری رۆژنامەی (پێشکەوتن) لەگەڵ مێجەرسۆن چوون بۆ کەرکوک، هەروەها مێجەرسۆن پیلێکی چاپخانەکەی دەرهێنا، بەڵام ئەو چاپخانەیە رۆڵێکی زۆر گرنگی بینیوە لە رەوتی رۆژنامەگەری کوردیدا بەجۆرێ حکومەتی کوردی سێ رۆژنامەی زمانحاڵی خۆی بەو چاپخانەیە

چاپکردوەو بابەتەکانی ئەو ڕۆژنامانە بەشێک لە مێژووی سیاسی و کەلتووری ئێمە دەنوێنن.

لە سلێمانی ڕێکخراوێکی سیاسی هەبوو ناوی (جەمعیەتی کوردستان) بوو، مستەفا پاشا یاموڵکی لە تەموزی 1922 سەرۆکی ئەو کۆمەڵەیە بوو. هەرکە مەجەرسۆن لە ئەیلولی 1922 سلێمانی بەجێهێشت و شێخ مەحمود حکومەتێکی کوردی دامەزراند، مستەفاپاشا یاموڵکی ئیمتیازی ڕۆژنامەیەکی بەناوی (بانگی کوردستان) وەک زمانحاڵی کۆمەڵەکەی وەرگرت و خۆیشی بووە بەڕێوەبەری بەرپرس و سەرنووسەر.

یەکەم ژمارەی ڕۆژنامەی بانگی کوردستان لە 2/8/1922 هەتا 3/11/1922 سێزدە ژمارەی لێدەرچووە، ماوەیەک لەجیاتی ئەم ڕۆژنامەیە، شێخ نوری شێخ ساڵحی شاعیر، ڕۆژنامەی (ڕۆژی کوردستان)ی وەک زمانحاڵی حکومەتی دووەمی کوردستان دەرکردووە. یەکەم ژمارەی ئەم ڕۆژنامەیە لە 15/11/1922 دەرچووە، دواژمارەش (ژمارە 15) لە 3/3/1923 درچووە.
لەپاشان (ڕۆژی کوردستان) چیتر دەرنەچوو، بەڵام موستەفا پاشای یاموڵکی ژمارەی (14)ی بانگی کوردستانی دەرکردووە. هەر مستەفا پاشا سێ ژمارەی تری (بانگی کوردستان) ی لە بەغدا دەرکردووە.
لەپاش ئەوەی حکومەتی دووەمی شێخ مەحمود لەسلێمانی دەڕوخێ، شێخ ناچار دەبێ بچێتە شاخ، لەوێ ڕۆژنامەی (بانگی هەق) وەک یەکەم ڕۆژنامەی شاخ دەردەکات. یەکەم ژمارەی (بانگ هەق) یاخود (بانگی هەق) لە 28/مارتی 1923 دەرچووە، لەبەر ئەوەی ئەم ڕۆژنامەیە زمانحاڵی ئۆردوی کوردستان بووە، بۆیە ئەو ژمارەیە تەنیا یەک وتار بووەو ئەویش بریتی بووە لە چەند هەواڵە و ئاگادارییەک بۆ هێزی پێشمەرگە و خەڵکی کوردستان.
گرنگە کورتە ئاماژەیەک بە ئەو ژمارەیەی (بانگی هەق) بکەین. ئەو ژمارەیە تژی بووە لە چەندەها ئایەتی قورئانی وەک (انما المؤمنون إخوة) و (ولا تحزن ان الله معنا) و (ومالنصر الا من عند الله). ئەم ڕۆژنامەیە تەنیا دوو ژمارەی سەربەخۆی لێدەرچووە، دواژمارەی (کە هەندە بە ژمارە سێی دادەنێن) لە 12/4/1923 دەرچووە. هەرچی ژمارە دووە، چاپ نەکراوەو لەهیچ شوێنێ بڵاو نەکراوەتەوە.

جارێکی تر کە شێخ مەحمود توانی بێتەوە سلێمانی، ڕۆناکبیرانی ئەوسا وەک ڕەفیق حیلمی، ئەحمەد خواجە، ئەحمەد صبری، حسەن کازم سەرقاڵی دەرکردنی ڕۆژنامەیەکی تر بوون.
ڕەفیق حیلمی خۆی دەنووسێ: "دوای هاتنەوەی شێخ مەحمود بۆ سلێمانی (بانگی کوردستان) بەینێکی تر بڵاوکرایەوە. ئینجا لەجێی ئەو

رۆژنامەی (ئومێدی ئیستقلال) هاتە بڵاوکردنەوە.". لەو ماوەیەدا تەنیا ژمارە (14)ی بانگی کوردستان بڵاوکراوەتەوە. مستەفا یاموڵکی بەتەنیا لە 8/6/1923 دەریکردووە.

ئومێدی ئیستقلال دوا رۆژنامەی زمان حاڵی حکومەتەکانی شێخ مەحمود بووە. ئەو رۆژنامەیە (25) ژمارەی لێدەرچووە، ژمارەی یەکەمی لە 20/9/1923 بووە، دوا ژمارەشی لە 25/5/1924 بووە.

ئەو پێنج رۆژنامەیە (پێشکەوتن، بانگی کوردستان، رۆژی کوردستان، بانگی هەق، ئومێدی ئیستقلال)، وەرچەرخانێکی گرنگیان لە مێژووی شاری سلێمانیدا بەرپاکرد. لەدوای ئەو رۆژنامانە چەندەها رۆژنامەی تر وەک (ژیانەوە)، (ژیان) و (ژین) لە بیستەکانی سەدەی بیستەم دەرچوونە. هەر ئەو رۆژنامانەش وای لە نوسەرانی سلێمانی کرد کە شارەکەی خۆیان بە پایتەختی رۆناکبیری بزانن.

لەکۆتاییدا، ئەگەر مەجەرسەن بۆ چەندەها مەبەست و ئامانجی سیاسی چاپخانەی هێنایە سلێمانی و یەکەم رۆژنامەی کوردی لەو شارە دەرکرد، ئەوە ئەو کارەی ئەو بە بەرژەوەندی ژیانی رۆژنامەڤانیی کوردی تەواو بوو.

بەراوردی ڕۆژنامەی کوردستان دەگەڵ ڕۆژنامەی پێشکەوتن

لە نێوان هەردوو ڕۆژنامەکەدا 22 ساڵ هەیە ، بەڵام جیاوازیەکی بنەڕەتی هەیە. ڕاستە ڕۆژنامەی کوردستان ڕۆژنامەی ئۆپۆزسیۆنی دەوڵەتی عوسمانی بوو ، بەڵام ڕۆژنامەکە ڕۆژنامەیەکی ڕادیکال نەبوو ، بەڵکو ڕۆژنامەیەکی ڕیفۆرمی بوو. نەیدەویست لە دەوڵەتی عوسمانی جیا ببێتەوە هەتا پاش چەند ژمارەیەك میقداد بەدرخان لە ڕۆژنامەکە نەما، گەڕایەوە دەوڵەت ، وەك دکتۆر فەرهاد پیرباڵیش دەڵێت : عەبدولرەحمان بدرخان ڕۆژنامەکەی گرتەئەستۆ ، خودی عەبدولرەحمان بدرخان خۆی وەك عەبدوڵڵا جەودەت ئەندامی بزووتنەوەی تورکە لاوەکان بوو !

ڕۆژنامەی کوردستان ڕۆژنامەی سەدەی نۆزدەهەم بوو ، لە ڕووی ئەتەکیەتی ڕۆژنامەییەوە ڕۆژنامەیەکی تەواو هونەری نەبوو هەروەها لە ڕووی ڕادیکالیەوە وەك ڕۆژنامەی عوسمانی شەریف پاشا نەبوو.

لێرەدا ڕەوشی دەربەدەری و کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەهەم لە بەر چاو بگرین ، چونکە دوو فاکتەرە دەوریان هەبوو لە سەر شوناسی ڕۆژنامەکە. هەر ئەو دوو فاکتەرەش دەوریان هەبوو لە سەر بەردەوام نەبوونی ڕۆژنامەکە.

لە کۆتاییەکانی شەڕی یەکەمی جیهانی ، سۆن و شوکری فەزلی لە بەغدا لە ساڵی 1918 ڕۆژنامەیەکیان بەناوی " تێگەیشتنی ڕاستی " لە بەغدا

بە کوردی دەرکرد. لە دوای ڕووخاندنی حوکمداری شێخ مەحموود ، مێجەر سۆن بووە حاکمی سلێمانی و یەکەم ڕۆژنامەی کوردی لە سلێمانی بەناوی پێشکەوتن یا پێشکەوتنی سلێمانی دەرکرد .

ئامانجی ڕۆژنامەکە بۆ دوورخستنەوەی لایەنگرانی شێخ مەحموود و دەوڵەتی عوسمانی بوو لە دژی کوردی . مێجەر سۆن دەیویست ناسیونالیزمێکی مەدەنی لە پیاوماقووڵ و ڕۆشنبیرانی کورد لە ژێر سایەی حوکمڕانی ئینگلیز پێکبێنێت.
ڕاستە مێجەر سۆن هەموو شتێکی لە پێناو ئینگلیز کرد و دەیویست کوردانێکی گوێڕایەڵ بۆ ئینگلیز بنیات بنێ و شێخ مەحموودێکی ئینگلیز دۆست لە رۆشنبیرانی کورد دروست بکات.
دەتوانم بڵێم لە رووی کۆنتێکستی جیوگرافی و ناوەڕۆکەوە ، ڕۆژنامەی پێشکەوتن زیاتر کوردستانی بوو، بەڵام رۆنامەی کوردستان رۆژنامەی دیاسپۆرای کورد بوو .